

Правни аспекти на трудова кооперативните земеделски стопанства

Петя Неделева

Част от настъпилите след 1944 г. в България промени в различни области на политическия и стопанския живот е и повратът в земеделието. Според принципите на новата аграрна политика започва оземляване на безимотните селяни, въвеждане на механизацията, автоматизацията, ускорено развитие на мелиорацията. В края на четиридесетте години на деветнадесети век 94% от земята е частно, 4, 3% - училищна, 1, 5% - църковна и манастирска, 0, 2% - държавна. Средствата за обработка на земята са елементарни, основно се използва ръчен труд. Дребните селски стопани не са в състояние да покрият новите изисквания в селското стопанство след Втората световна война. Единствените възможни решения са колективизацията и кооперирането. Социалистическото селско стопанство в България преминава организационно през няколко етапа: колективизация и изграждане на трудово кооперативни земеделски стопанства - от 1945 г. до 1959 г. ; уедряване на тези земеделски стопанства – до 1969 г. ; създаване на аграрно промишлени комплекси - до 1989 г.¹⁰

До 1944 г. кооперирането на българските земеделски стопани по различни профили на земеделското производство и реализация на продукцията се развива по общоевропейски принципи и структура. България е на второ място след Дания по развитие на кооперативното движение със създадените главно след Първата световна война потребителски, кредитно-спестовни и земеделски кооперации. Земеделските производители се обединяват в кооперации по браншове като участват с дялов капитал или членски внос за постигане целите на тези доброволни сдружения - взаимопомощ, единна ценова политика, новости и търговска структура за реализация на произвеждания продукт. Органите за управление се избират и отговарят за дейността си пред всички членове на кооперацията.

След 1944 г. се извършват съществени промени в организацията и нормативната база в областта на земеделието. Изграждат се трудово кооперативни земеделски стопанства, основаващи се на принципите на доброволност, материална отговорност, вътрешноорганизационна демокрация, разпределяне на доходите според положения труд или количество на внесена земя. Това са сдружения, самостоятелни юридически лица, в които могат да членуват неограничен брой кооператори с еднакви права и задължения, с вътрешно устройство, имащи за цел осъществяване на стопанска дейност.¹¹

Първият законодателен акт, уреждащ статута на трудово кооперативните земеделски стопанства, е приет през 1945 г. Това е Наредба-закон за трудовите кооперативни земеделски стопанства, издадена от МС и обнародвана в ДВ бр. 95 от 25. IV. 1945 г. Законът търпи няколко промени – през 1947 г. и през 1948 г. Според В. Таджер законът има широк обхват, но оставя значително поле за проява на самостоятелност и инициатива от страна на кооператорите.¹² Със закона се установяват два начина за създаване на трудово кооперативно земеделско стопанство. То може да се организира като самостоятелна кооперация, отделно юридическо лице, или като отдел към местна потребителна или кредитна кооперация. На практика се предпочита втората форма, като повечето трудово кооперативни земеделски стопанства се създават като отдели към съществуващи

¹⁰ Иванов, Д. От девети до десети. С., 2004, с. 371- 372.

¹¹ Таджер, В. Право на трудово кооперативните земеделски стопанства. С., 1964, с. 10 – 11.

¹² Пак там, с. 31.

вече кооперации. Наредбата-закон въвежда разрешителен режим за създаване на земеделските стопанства. За целта разрешение се дава от Министерство на земеделието. За да бъде дадено разрешение земеделското стопанство трябва да има минимален брой учредители (15 души, собственици на земя). За да може да сключва правни сделки, отделът трябва да бъде вписан в съдебния фирмен регистър за кооперации при районния съд.

Интересно е правното положение на отдела. Въпреки че не е персонализиран, той има свое имущество, сключва самостоятелно сделки, има самостоятелно счетоводство, свои органи. В организационно отношение отделът е обособен със самостоятелни органи - Общо събрание и Управителен съвет (наречен още Стопански съвет). Представителната власт е оставена на кооперацията, като членовете на отдела могат да бъдат и нейни членове, но това не е задължително.

За член на земеделското стопанство може да бъде прието пълнолетно лице, имащо граждански и политически права, независимо от това дали е собственик на земеделска земя. Членствените права са доброволни, лични и равни, като минималният срок за членуване е три години, а за безимотните лица – една година. Органът, който взима решение за приемане и изключване на членове е Общото събрание. Земята и инвентара принципно остават частна собственост на всеки член-кооператор. Съгласно Наредбата-закон в трудово кооперативното земеделско стопанство се внася само тази земя, за която има решение на Общото събрание. След промяната на закона от 1948 г. кооператорите се задължават да внесат в стопанството своята земя, като това се извършва с тяхно писмено съгласие. До 1950 г. единствено трайните насаждения остават да се стопанисват частно от техните собственици. С промените от 1948 г. става задължително внасянето и на целия инвентар и работен добитък на кооператорите. Разпределението на доходите в стопанството зависи от внесената земя, положениия труд и вътрешните правила. Размерът на рентата за земя достига до 40 % от чистите доходи, като част от доходите се използват за попълване на вътрешно кооперативни фондове.¹³

На практика през първата половина на 1945 г. първите доброволни сдружения за колективна обработка на земята се създават като отдели към съществуващите по селата структури на Всестранната кооперация. Насърчавани от идеите на Александър Стамболийски за създаване на т. нар. Земеделско взаимоспомагателно кооперативно сдружение, всестранната кооперация е изпитана структура. С дялови вноски на членовете си тя ги подпомага на принципа на взаимоспомагателната каса и развива кредитна и търговска дейност за изкупуване на селскостопанска продукция и продажба на стоки за населението. От 1945 г. доброволните селски сдружения се обособяват като самостоятелни юридически лица, като в устава и организацията им са заложени духът и традициите на кооперативното движение в България до този момент.

През 1946 г. 26 ОНС приема Закон за трудовата поземлена собственост (ДВ 81/1946). Това е крачка към създаване на обществен сектор за производство на селскостопанска продукция посредством изземването на продуктивна земеделска земя. Законът ограничаваше количеството земя, което може да се притежава от едно семейство до 300 дка. земя в Добруджа и до 200 дка. в останалата част от България. Отнети са 564 000 дка. земеделска земя. С една част от експроприираната земеделска земя са оземлени бедни земеделски стопани, след което са приети в трудови кооперативни земеделски стопанства. Другата част е предадена за обработка на създаваните държавни земеделски стопанства по подобие на съветските совхози.

Със Закон за изкупуване на едрия земеделски машинен инвентар (ДВ 48/1948) е извършена експроприацията на трактори, плугове, вършачки и прикачен инвентар в

¹³ Таджер, В. Цит. съч., с. 34.

селата. В селата на Северна България на практика има между 7 и 13 трактора, окомплектовани с вършачки и прикачен инвентар по данни от опис на изкупения земеделски инвентар в Оряховската околия в Държавния архив на град Враца. В Добруджа този инвентар е по-малко. Съгласно чл. 4 от закона, машините са оценени при крайно неизгодни цени, но дори и определената цена не е изплатена на стопаните. Практически, с този акт е извършена национализация на селскостопанския инвентар и са създадени държавни машинно-тракторни станции (МТС) за обслужване на трудовите кооперативни стопанства, без за това да са отделени достатъчно финансови ресурси за подкрепа на производителите на селскостопанска продукция. Това действие на държавата нанася сериозен удар върху частната инициатива, частното земеделие и ощетява частните земеделски стопани.

Началото на обществения сектор в селското стопанство е поставен, но броят на членовете в трудово кооперативните земеделски стопанства през периода 1945 – 1950 г. много бавно се увеличава. Към началото на петдесетте години на XX век кредитната дейност на селските „всестранки“ се закрива и те остават да работят като потребителни кооперации. Тези промени се уреждат в Примерен устав, приет на Втората национална конференция на трудово кооперативните земеделски стопанства през 1950 г. и се утвърждават от МС и Централния комитет на Българската комунистическа партия. Изоставя се практиката правният режим и членствените правоотношения в трудово кооперативните земеделски стопанства да се уреждат със закон. Отношенията се уреждат в Примерен устав, одобрен с акт на МС – практика, заимствана от съветската система.

Преминава се към нормативна система на учредяване на трудово кооперативно земеделско стопанство, като кооперативните стопанства се организират като самостоятелни юридически лица. Регистрацията им се извършва не в съда, а в околийския народен съвет, който води и специален регистър за трудовите кооперативни земеделски стопанства. Дейността на тези земеделски стопанства се урежда с отделни устава, които в повечето случаи повтарят текстовете на Примерния устав и се приемат от Общото събрание.

Настъпват промени в условията за приемане на нови членове. При първоначалния режим за членове се приемат само селски стопани, които не са лишени от изборителни права и са навършили 18 годишна възраст. През 1954 г. необходимата възраст е намалена на 16 години, като се премахва изискването кандидатът да е селски стопанин, а е достатъчно да е само трудещ чл. Отпада и изискването за минимална продължителност на членствените правоотношения. Има и други нововъведения. От 1957 г. кооператорите получават задължително държавно осигуряване за старост и отпускане на пенсии. Тези права се установяват в Закона за пенсиониране на земеделските стопани-кооператори (Изв. бр. 1/01. 01. 1957 г.), като се цели уеднаквяване осигурителния режим на кооператорите с работниците и служителите. Като осигурителен стаж се приема не само времето, през което лицето е работило в трудово кооперативно земеделско стопанство, но и през което е работело като частен стопанин, упражнявало занаят в спомагателните предприятия към трудовото кооперативно земеделско стопанство и др.

Членственото правоотношение е безсрочно и пожизнено. То може да бъде прекратено поради няколко основания: смърт на кооператора; освобождаване на кооператора по негово искане (чл. 6, ал. 3 от Примерния устав); изключване (чл. 6, чл. 16, чл. 40 Примерен устав). Органът, който има правомощия да изключва и се произнася по искане за прекратяване на членствено правоотношение е Общото събрание.

Освен редовни членове в трудовите кооперативни земеделски стопанства се приемат и членове с право на съвещателен глас (чл. 4, ал. 2 Примерен устав). Това са кооператори, работещи постоянно извън населеното място на трудовото

кооперативно стопанство, без значение от местожителството им. Членовете със съвещателен глас нямат право на глас в Общото събрание, право на активно и пасивно избирателно право в органите на стопанството, право на помощ от фондовете на стопанството и др. Тези членове нямат задължение за полагане на труд в трудовото земеделско стопанство, за изработване на минимум работни дни и пр.

Примерният устав води до промени и в условията и режима на внасяната в земеделските стопанства земя. Поземленият фонд на земеделските стопанства се формира от следните източници. Най-голям е обемът на внасяната земя от кооператорите и членовете на техните домакинства. Делът на тази земя обхваща 90% от поземления фонд на трудовите кооперативни земеделски стопанства. Според текстове от Примерния устав (чл. 1, чл. 5, чл. 7, чл. 8) членовете на трудово кооперативните земеделски стопанства са длъжни да внесат земите си в поземления фонд на организацията. Това задължение е вменено на няколко групи лица: кооператорите, членовете на тяхното домакинство и техните съсобственици.

Държавата също отстъпва земеделска земя, която се ползва от трудовите кооперативни земеделски стопанства. Отстъпената земя, част от държавния поземлен фонд, формира 8% от поземления фонд на тези земеделски стопанства. Държавата преотстъпва земя за стопанисване при мотивирано искане от трудово кооперативно земеделско стопанство. Такова искане обикновено се прави, когато внасяната от кооператорите земя не е достатъчна. Формално искането се извършва чрез общинския народен съвет до Министерство на селскостопанското производство. Отстъпването на държавна земя се извършва със заповед на министъра на селскостопанското производство, като при предаване на земята се прави опис от общинска комисия.

Едва 2% са наетите или собствените земи на трудовите кооперативни земеделски стопанства. Собствените земи са главно от дарения или отчуждаване на частни недвижими имоти. Трудово кооперативните земеделски стопанства наемат няколко вида земя: от държавния поземлен фонд за срок от една година, като наем не се дължи; земи на частни стопани, които не се занимават със земеделие, на които също обикновено не се плаща наем; изоставени и необработвани частни имоти.

Интерес представлява фактът, че не само кооператорът, но и членовете на неговото домакинство са задължени да внесат в кооперативното стопанство притежаваната земя. Съгласието, искано от собственика при внасяне на земя, се променя от писмено в устно, което от една страна облекчава процедурата, но от друга дава възможност за оказване на натиск върху частните собственици. Не може да бъде обяснен отказът от правото на собственост върху земята на голяма част от кооператорите. Това води на практика до намаляване на сделките със земеделски имоти. Има данни, че спрямо частните земеделски стопани е прилагана репресия.

Намалява се максималният размер на рентата, получавана от внасяната земя. От 40% през 1946 г. той спада на 30%, а през 1954 г. до 25%, като започва тенденция за отмяна на рентата. Внасяната в земеделското стопанство земя се групира в блокове. Групирането се извършва по различен начин, когато земята принадлежи само на кооператорите, държавата и стопанството, и по друг, когато има земи на частни стопани. Когато има земя на частни стопани при групирането на земята се намесват държавни органи. Обикновено частните собственици се принуждават да извършат замяна на земята си, като им се предоставя земя в периферията, извън землището на селището, която често е неплодородна. Замяната може да бъде постоянна или временна, като се извършва с административен акт на общинска комисия.

Промени се извършват и във вътрешноорганизационното устройство на трудовите кооперативни земеделски стопанства. Въпреки широките компетенции на

Общото събрание, от 1954 г. земеделското стопанство се представлява еднолично от неговия председател.

Друг закон, който има отношение към организацията и устройството на трудовете кооперативни земеделски стопанства е Законът за кооперациите (Изв. 13/13. II. 1954). На практика обаче спрямо тези земеделски стопанства се прилагат норми от специално създадени актове.

Израз на недоволството на населението и опит за противопоставяне на официалната политика, част от която включва отнемане на земеделска собственост, е Горянското движение¹⁴. Това е първото съпротивително движение в България след Втората световна война, широко подкрепяно от селяните - земеделци и просъществувало с различна степен на интензивност от 1947 до 1956 г.

Към края на шейсетте години на XX век кооперирането фактически е в застой. Нарушават се основни принципи, на чиято основа са изградени трудово кооперативните земеделски стопанства. Това води до отчуждаване на кооператорите, вълна от недоволство и ниски добиви. Налагат се нови тенденции: окрупняване на трудовете кооперативни земеделски стопанства, механизация на земеделието, промяна на видовете отглеждани земеделски култури.

За излизането от кризата в селското стопанство се преминава към създаване на аграрно промишлени комплекси, които са изградени на териториален принцип – административно в една община функционира един аграрно промишлен комплекс. Идеята е тези комплекси да се специализират, а концентрацията на ресурси да доведе до ръст в селското стопанство.

След 1944 г. в българското село се предприемат мерки, целящи коренна промяна на селското стопанство. Обучават се специалисти с висше образование, въвеждат се нови научни резултати, химизация, механизация, мелиорация, специализация на производството и усвояване на практики от водещия световен опит. Политиката на отрасъла е до голяма степен успешна, поради субсидиране на неплодородни райони и изкупуване на продукцията им, както и заради неограничения пазар в страните от СИВ и арабския свят¹⁵. Недостатъци на провежданата политика са масовото коопериране, неспазване на принципа на доброволност при колективизацията, налагане на т. нар. социалистическо съревнование, колективната отговорност. Част от новата аграрна политика през разглеждания период е създаването на трудовете кооперативни земеделски стопанства. Това е нов етап в развитието на селското стопанство, основаващ се на принципите на доброволност, вътрешна демокрация, колективна отговорност и взаимопомощ. При нормативната уредба и организацията на тези земеделски стопанства се използва съветският опит.

Използвана литература:

1. Ангелов, Веселин (състав.). Отличен българин с името Герасим: Страници от въоръжената съпротива срещу комунистическия режим в Пиринска Македония (1947-1948 г.). С. , 2008.

2. Аренд, Х. Тоталитаризмът. С. , 1993.

3. Браткова, Т. Теория на социалната политика. С. , 2000.

4. Българската държавност в актове и документи. С. , 1981.

5. Бъчваров, Г. П. Стопански алманах. С. , 1942.

6. Горчева, Даниела. Забравената съпротива. Електронно списание LiterNet, 11. 05. 2007, № 5 (90)

7. Грашнов, М. Каменният летопис на народното строителство 1944 – 1990 г. С. , 2000.

¹⁴ Горчева, Даниела. Забравената съпротива. Електронно списание LiterNet, 11.05.2007, № 5 (90).

¹⁵ Иванов, Д. Цит. съч., с. 383.

8. Евгениева, Цветана, Е. Цанова и др. XX век: Личности и съвременници, Врачанска област. Враца, 1999.
9. Иванов, Д. От девети до десети. С. , 2004.
10. Иванов, Мартин. Реформаторство без реформи. Политическата икономия на българския комунизъм 1963-1989. С. , Институт за изследване на близкото минало, 2008.
11. Корнай, Я. Социалистическата система. С. , 1996.
12. Нов кооперативен сборник. Кн. 1. Социалдемократията и кооперативното движение. С. , 1994.
13. Протокол „А“, номер 229 на заседание на Политбюро на ЦК на БКП от 31. 10. 1959 г. <http://www.nbu.bg/webs/historyproject/dokumenti_44-62/razdel3t3/f1bop6ae4034.pdf>
14. Протокол на Пленум на ЦК на БКП с решение относно писмо на ЦК на КПСС до ЦК на БКП във връзка с писмо на Никита Хрущов до ЦК на КПСС за помощта, която следва да се окаже на НРБ за коопериране на селското стопанство и развитие на някои отрасли от промишлеността 6-7 декември 1955 г.
15. Протокол от 23 март 1956 г. в с. Бутан за изместване земята на останалите частни стопани от селото в местността „Брестовец“. ф. 521, оп. 1, а. е. 9, л. 10, оригинал, машинопис. ТД на Държавен архив – Враца.
16. Протокол от заседание на Общинско управление - с. Бутан, 3 септември 1950 г. с данни за обявените за кулаци жители на селото и иззети от тях земи, гори, инвентар. Ф. 521, оп. 1, а. е. 2, л. 82-84, оригинал, машинопис. ТД на Държавен архив – Враца.
17. Таджер, В. Право на трудово кооперативните земеделски стопанства. С. , 1964.
18. Токушев, Д. Съдебната власт в България: от древността до наши дни. С. , 2003.
19. Фол, Александър, Васил Гюзелев, Николай Генчев. Кратка история на България. С. , 1981.
20. Цанев, Стефан. Български хроники. Т. 4. История на нашия народ от 1943-2007. С. , 2009.
21. Чапкънски, П. 20 години възход. В. "20 години ТКЗС "Горан Червеняшки", юбилеен вестник, брой единствен, 21 ноември 1965 г. , с. Михайлово, Врачански окръг.

Докладът е рецензиран.